

Esitelmiä

Tarvitaanko taloustiedettä?*

VESA KANNIAINEN

Ja niin tapahtui, että faarao näki unen seitsemästä lihavasta vuodesta, joita seurasi seitsemän laihaa vuotta. Näin sen unen ainakin tulkitsi Josef ja oikein tulkitsikin. Historian ensimmäinen, dokumentoitu suhdanne-ennuste. Kävi myös niin, että kansa kovastikin napisi, kun sen oli sittemmin alistuminen Mooseksen johdatettavaksi erämaahan. Sen oli asetettava vastakkain vauraassa Egyptissä saavuttamansa lyhyen tähtäyksen henkilökohtaiset etunsa ja koko kansan hyvinvointi pidemmällä tähtäyksellä.

Suomalaisten sietokykyä koetelleeseen 1990-luvun lamaan on taloustieteiden kannalta liittynyt monia huomionarvoisia asioita. On päästy toistuvasti sanomaan, että ekonomistit eivät osanneet ennustaa tai edes varoittaa. Ja on päästy sanomaan, että ekonomistit eivät ole kyenneet marssittamaan esiin oikeaa lamalääkettä. Ehkä on jo silti aika todeta, että vaatimus taloudellisen systeemin ennustettavuudesta on tavallaan kohtuuton. Lamasta irtaantuminen puo-

lestaan ei ole tutkijoiden päätettävissä: yhteiskunnallisten voimien ylitse ei kävellä.

Miksi suurtyöttömyys on pysyvää niin Suomessa kuin Euroopassakin? Sanottakoon se tässä: työttömyyden säilymisen täytyy olla tavalla tai toisella jonkun etu. Mutta kenen?

Laman jälkipeliin kuuluvista kysymyksistä on tutkijoille tärkein se, mitä lamakokemus kertoo tieteenalamme teoriamuodostuksesta ja mitä materiaalia lama tarjoaa tulevalle tutkimukselle.

Tieteenalamme saavutukset eivät voi olla herättämättä ihastusta tieteenalamme sisällä. Taloustieteissä julkaistaan tänä päivänä kymmeniä korkeatasoisia kansainvälisiä aikakauskirjoja, joihin tarjottujen artikkeleiden hylkäysprosentti voi ankaran kilpailun johdosta nousta jopa 90 %:n tasolle. Silti on selvää, että mitä enemmän tutkijoilla on ymmärtämystä siitä monimutkaisesta vuorovaikutusjärjestelmästä, jonka kansantalous muodostaa Helibor-korkoineen, valuuttakursseineen, vaihtotaseineen, palkkaneuvotteluineen, pankkikriiseineen ja kiistoineen sosiaaliturvasta, sitä selvemmin näemme edessä avautuvan suuren tuntemattoman, joka vetää puoleensa uusia tutkijapolvia.

* Artikkelin perustuu kirjoittajan Helsingin Yliopistossa 10.5.1995 pitämään virkaanastujaisesityksensä.

Ihminen on sosiaalinen eläin, sanotaan. Väärin. Viime vuosina suosioon arvaamattomaan nouseen peliteorian valossa ihminen on juuri tämän vastakohta, epäsosiaalinen eläin, jonka toimintoja hallitsee itsekkyyks ja jossa yhteistyö tai uhrautuvaisuus kätkevät taakseen naamioituneen egoismin, joskaan ei aina tiedostetun. Taloustiede eroaa muista yhteiskuntatieteistä siinä, että se on aksiomaattinen tieteenala. Sen perusolettamukset koskevat yksityistä ja sosiaalista hyötyä ja teknologiaa. Tälle pohjalle rakentuu teoria rationaalisesta käyttäytymisestä, jonka salattu sisältö valitettavasti herättää alan ulkopuolisissa ristiriitaisia tunteita. Ei nähdä, että taloustieteessä rationaalisuus on ehdollistettu esim. käytettävissä olevalle informaatiolle. Tästäkö syystä poikkitieteellinen keskustelu on ajoittain niin toivotonta?

Taloudellinen ajattelu syntyi ensimmäisen ihmisen myötä: kysymyksessä on ristiriita tarpeiden rajattomuuden ja voimavarojen rajallisuuden kanssa. Vuorovaikutuksia koskeva peliteoria oli käytännössä syntynyt jo ennen ihmistä; kotka pyydystää hiirtä, kettu jänistä. Lau massa metsästävä susi sen sijaan keksi Pareto-optimaalisen yhteistoimintaratkaisun tuhansia vuosia ennen Paretoa, italialaista tutkijaa. Hän valitettavasti kunnostautui myös Mussolinin neuvonantajana mutta opreationalisoi tehokkaan tasapainon, yhteistä hyvää edistävän käyttäytymisen. Tämä tasapainokäsitys on tänä päivänä keskeistä taloustieteen välineistöä.

Ihmisen kyky tuottaa innovaatioita ajattelussa ja sosiaalisissa suhteissaan ei ole mitään ainutlaatuista luomakunnassa. Mehiläisten, muura haisten ja muidenkin elävien kyky luoda rakenteita, joissa yksilö on jotain vain osana ryhmää, on jopa pidemmälle kehittynyt. Poikkeuksellista on ainoastaan ihmisen kyky imitoida, jäljitellä: syntyy mekanismi tehokkaasta informaation välityksestä.

Vuosisatamme kenties eniten inhimillistä kärsimystä aiheuttaneen talouskokeilun, reaalisosialismin, kaaduttua on entistä selkeämmin oivallettu tiettyjen perustekijöiden merkitys taloudellisen systeemin tehokkaan toiminnan kannalta. Sosialismi kaatui ennen kaikkea virheellisesti rakennettuihin kannustinjärjestelmiin: kaikki suhteelliset hinnat olivat yksinkertaisesti vääriä. Se kaatui myös yhteishyödykkeiden tragediaan, omistuoikeuksien määrittämättämyyteen. Taloudellisten oivallusten historia on toki tältäkin osin varsin iäkäs. Olihan babylonialainen kuningas Hammurabi jo 1700-luvulla ennen ajanlaskuamme määritellyt laissaan selkeästi taloudelliset vastuut ja oikeudet, mitä voi enemmän opiskella Prof. Heikki Ylikankaan kirjasta "Miksi oikeus muuttuu?" Vanhan Testamentin teksti niinikään vilisee taloudellisia ilmiöitä. Myös kreikkalaisilla oli aikaa pohtia taloudellisia mekanismeja. Kunnia kuulunee Xenophonille, jolta termi "ekonomia" lienee peräisin, joskin sekä Aristoteles että Platon myös toki analysoivat taloudellisia ilmiöitä.

Taloudellisten instituutioiden historia on kiintoisa myös tämänpäivän näkökulmasta. Mainittakoon raha- ja maksujärjestelmän kehittyminen keskiajalla, Hollannin tulppaaniopitot 1600-luvulta, huippunerokkaan yritysorganisaatiomuodon ts. osakeyhtiön kehittyminen, patenttijärjestelmän syntyminen jne. Nämä ovat kiintoisia ilmiöitä ei vähiten siksi, että pankkikriisi on opettanut, että pankkiteoria täytyy kirjoittaa uudestaan. Tässä kuvattujen institutionaalisten innovaatioiden osalta taoustietelijä kysyy, mitä informaatio-ongelmia ja mitä riskien hallintamekanismeja ja kannustinilmiöitä näihin ja muihinkin taloudellisiin instituutioihin sisältyy. Riskejä kun ei voi hävittää, ne voi vain jakaa uudelleen.

Tieteenalamme ulkopuolisen on usein vaikeata hyväksyä aksiomaattisen taloustieteen

analyysitapaa. Talusteorian rakentuvat kuvitteelliselle mallimaailmalle, jonka käsitteille ei tosiolevaisessa ole vastinetta: hyötyfunktio, tuotantofunktio, Lagrangen kerroin, satulapiste. Nämä oliot eivät hypi vastaan kadulla. Silti tutkijat antautuvat niiden viettelemiksi päiviksi, viikoiksi, kuukausiksi. Mikä saa nuoret tutkijat seuraamaan tietä tämäntyyppiseen mallimaailmaan, satumaahan, jolle edes Disneyland ei kauhujen talosta, Peter Panista tai viidakkomat-kasta huolimatta vedä vertoja? Ihmisen kyky tulla aivopestyksi hetkeksi, vuosiksi, jopa vuosisadoiksi on silmiinpistävä ja se on frustruoiva. Onko matka talusteorian fiktiiviseen mallimaailmaan harharetki, kuin vierailu ufolla toisessa olevaisessa? Ainakin se täyttää samat tunnusmerkit. On kuitenkin turvallista tietää, että olemme samassa veneessä esim. fyysikoiden, kemistien ja tähtitieteilijöiden kanssa. Kun James Watson kolleegoineen aikanaan löysi DNA:n kaksoiskierteisrakenteen, se seiso i ensin mallina hänen työpöydällään, kuin koristeltu, kaikki EU-normit täyttävä suomalainen jouluukuusi.

Jos taloustiede on jotain, se on ennen kaikkea seikkailu mallimaailman liukkaalla parke-tilla. Vaikka sen totuudet ovat salatut, mitkään sen suuretkaan ideat silti tuskin ovat niin moni-mutkaisia, etteikö niitä kykenisi omalle puoli-solle saunan lauteilla selittämään, jos tämä nyt sattuu olemaan sillä tuulella, että jaksaa vähän-kin keskittyä.

Jonkun määritelmän mukaan taloustietelijä kykenee monimutkaisen matemaattisen väli-neistönsä avulla helposti ratkaisemaan ongel-man, joka ilman häntä ei olisi olemassakaan. Toisaalta hän näyttäisi kykenevän vastaamaan korkeintaan tyydyttävästi niihin kysymyksiin, joihin vastausta useimmiten tarvitaan: miten raha- ja finanssipolitiikka vaikuttavat, miten va-luutat tai pitkät markkinakorot tulevat kehitty-

mään ja mikä on BKT:n kasvuennuste tulevalle vuodelle. Ei silti liene kohtuutonta vaatia alan ulkopuolisilta, että he kypsyisivät näkemään, että se vuorovaikutusprosessi, jota taloustieteli-jät tutkivat, on varsin monimutkainen. Siinä on aikariippuvuutta eteenpäin ja taaksepäin ja muuta kausaalista riippuvuutta pitkin ja poikin. Jos fyysikko kykenee tarkasti laskemaan pai-novoiman tai taivaakappaleen liikeradan, eikö tämä ole sittenkin merkki siitä, että ainakin nämä fyysikon ongelmat saattavat lopulta olla yk-sinkertaisempia kuin ovat taloustieteilijän on-gelmat. Edes puoliälykäs risteilyohjus ei antisi-poi, muodosta odotuksia tulevasta, kuten muo-dostavat ne taloudenpitäjät, joiden käyttäyty-mistä koskevia lainalaisuuksia taloustieteilijät kilvan metsästävät.

Miten on mahdollista, että Gogolin kuolleil-la sieluilla oli markkinahinta, vieläpä positiivi-nen? Miksi talousjärjestelmät ja taloudelliset instituutiot syntyvät, kehittyvät ja miksi osa darwinistisesti katoaa? Miksi sosialismi romahti? Miksi osuustoimintyritykset muuttuivat osa-keyhtiöiksi? Miksi meillekin kehittyivät optio-markkinat, joilla lyödään vetoa suurilla panok-silla? Taloustietelijällä on ominaisuus, joka monelta puuttuu: hän pysähtyy kysymään siinä, missä muut eivät. Oikeat kysymykset ovat usein tärkeämmät kuin pintapuoliset näennäis-vastaukset. Oikeat kysymykset ovat oikeiden vastausten välttämätön ehto.

Taloustietelijän yhteiskunnallisena tehtävänä voi ymmärtää olevan omasta mallimaail-mastaan käsin valaista löydettyjä tai oletettuja lainalaisuuksia. Vastaukset voivat silti olla usein kovinkin yllättäviä. Kun muut tieteenalat esim. pitävät ihmisen elämän arvoa äärettömän suurena, kaikkien mittausten ulkopuolella ole-vana, taloustietelijähän ei tähän tyydy. Hän lähtee liikkeelle ihmisen omasta riskikäyttäyty-misestä. Hänä kysyy: miten ihminen itse ar-

vostaa elämäänsä. Vastauksen etsimiseen löytyy monia keinoja mm. ihmisten liikennekäyttäytyminen, jossa riski on aidosti koko ajan läsnä. Niinpä taloustietelijälle ei ole edes vaikeata löytää - ja tarvittaessa kahden desimaalin tarkkuudella - vastausta kysymykseen, miten ihmiset itse arvottavat omaa elämäänsä.

Elämässä olemme usein tilanteessa, jossa tehtävä päätös on peruuttamaton, mutta jossa sen tekemistä on mahdollista yrittää siirtää. Päätöksen siirtäminen sisältää tietyn optioarvon, joka menetetään sillä hetkellä, kun päätös lyödään kiinni. Kysymys on matemaattisesta ns. optimaalisen pysäytyksen ja peruuttamattomien päätösten teoriasta. Kuulijalle ei voine tulla yllätyksenä, että taloustieteilijän nokkelat aivot heti näkevät tämän sinänsä huikean vaativan matemaattisen teorian sovellutusarvon ajateltaessa monia suuria päätöksiä ihmisen elämässä vaikkapa uran tai puolison valintaa. Aivan oikein: olemme astuneet koulutuksen tai rakkauden ja avioliittoteorian alueelle, jossa jälkimmäisessä kosinnan vaihtoehtona on sitenkin odottaa vielä huomiseen sen varmistamiseksi, että ratkaisu on oikea. Lukuisat muutkin inhimilliset ratkaisut ovat tältä pohjalta analysoitavissa, esim. avioero, abortti tai kohdunpoisto esimerkkejä mainitakseni.

Peliteorian esiinmarssin myötä talousteorian harrastajille ei ole mikään ongelma analysoida esim. maan sotilaallista turvallisuutta tai Suomen kansantaloutta ay-liikkeen, poliitikkojen ja Suomen Pankin välisenä kolmen pelaajan pelinä. Talouspolitiikan kannalta taloustietelijät eivät vielä ole täysin vieneet loppuun missiotaan ulkoisvaikutusten tuomisessa keskusteluun mukaan. Huumemarkkinoiden analyysi samoin kuin rattijuoppouden yhteiskunnallisten kustannusten analyysi menivät kohdalleen vasta, kun taloustietelijät toivat analyysivälineistönsä keskusteluun. Tuore tupakkalaki sen sijaan on

osoitus siitä, että ulkoisvaikutusten käsite on jo onneksi tullut lainsäädäntöömme, joskin impliittisenä.

Taloustieteen menestystarina analyysivälineenä näkyy sen lukemattomissa erityisaloissa: terveystaloustiede, ympäristötaloustiede, oikeustaloustiede, organisaatioiden taloustiede, alikehittyneiden maiden taloustiede, työmarkkinoiden taloustiede, kulttuurin taloustiede, jopa prostituution taloustiede ja monet monet muut alueet.

Peliteorian soveltamisesta esim. perintöjen taloustiede on tuottanut oivalluksia, joilta tavallinen ihminen ehkä haluaisi sulkea korvansa. Saattaahan paljastua lainalaisuuksia ihmisen raadollisuudesta. Sivuuttamatta altruismia, jonka analysointi on helppo tehtävä, perintöjen talousteoria on kehittänyt teorian egoismista lasten ja vanhempien välillä - ottamatta silti kantaa siihen, millaisia ihmisten perimmäiset motiivit ovat. Tässä pelissä varallisuuden siirrot sukupolvien välillä on nähty koulutusinvestointina (joka siis parantaa lasten tuottavuutta, palkanansaintakykyä ja siten välillisesti vanhempien eläketurvaa) ja sopimuksena, johon sisältyy huolenpito vanhemmasta sukupolvesta. Kehitystaloustieteessä ymmärretään tästä samasta motiivista käsin se, miksi lasten tuottaminen on substituutti puuttuvalle sosiaaliturvalle. On myös erikoisuuksien taloustiedettä. Rikosten taloustiede auttaa ymmärtämään riskikäihtävän oikeuslaitoksen päätösvirheiden arviointia, ja sosiaalisesti optimaalisten rangaistusten kovuutta. Huumeiden taloustiede on tarjonnut ensimmäisen alustavan mutta systemaattisen analyysin kysymykseen, pitäisikö huumeet laillistaa vai ei. Ja on veronkierron taloustiede.

Terveystaloustieteen lähtökohtana ovat päämies-agentti suhteet, joissa oletetaan lääkärin tietävän enemmän kuin potilas, mikä toivotta-

vasti on totta. Moniin näihin ilmiöihin liittyy negatiivisen valikoitumisen ongelma kuten George Akerlofin ylistetyssä teoriassa, joka ennustaa, miksi käytettyjen autojen markkinoita oikeastaan ei pitäisi olla lainkaan olemassa ja jota seuranneet teoriat ovat selittäneet, miksi niitä kuitenkin on.

Innovaatioiden taloustiede auttaa ymmärtämään, miksi juuri läntinen teknologia tänä päivänä lyö laudalta jokaisen muun kulttuurin tuottaman teknologian ja siten säätelee läntisen ja muhamettilaisen kulttuurin konfliktia nyt ja nousevien Aasian mahtien mahdollisuuksia huomenna.

Koulutuksen taloustiede lähtee opiskelusta investointina henkiseen pääomaan maailmassa, jossa jokaisen uuden sukupolven on tehtävä kivulias vuosia kestävä investointi, jossa tieto välitetään ja imitoidaan. Luonto tuhlaillee, kun tätä tietoa ei voi tietokonekorpulla syöttää uuden ihmisen kiintolevyyn, jota aivoksi kutsutaan. Oppiminen ja koulutus tapahtuvat siis hyödyntämällä ihmisten imitointikykyä, samaa kykyä, jota käytämme laulaessamme joululauluja, jotka joku sävelsi 500 vuotta sitten. Kysymyksessä on sama kyky, jota yritykset hyödyntävät pyrkisessään imitoimaan kilpailijoidensa uusia tuotteita ja tuotantoprosesseja ja jota imitointia valtiovalta säätelee nerokkaalla instituutiollaan, patenttilainsäädännöllä.

Koulutuksen taloustieteestä löytyy outoja vastauksia. Pitäisikö vanhempien tukea omien lastensa vai naapurien lasten koulutusta? Niin kiusalliselta kuin vastaus voi tuntuakin, yhteiskunnan kannalta olisi hyödyllistä, jos he tukisivat oman lapsensa sijasta naapurin kakaroita siinä tapauksessa, että nämä sattuvat olemaan välkympiä kuin ovat omat lapsukaiset!

Ei ole väärin sanoa, että ympäristötutkimus on saanut vauhtia vasta, kun taloustieteilijät ovat tulleet kuvaan mukaan. Ympäristön käyt-

tö yhteishyödykkeenä, jolle ei ole olemassa markkinoita, on oivallus, joka sinällään on triviaali mutta auttaa ymmärtämään ympäristöpolitiikan yhä tärkeämmäksi käyvän tehtävän. Vasta kansainvälinen koordinaatio voi tuoda ratkaisun. Taloustieteen avulla on mahdollista väittää, että Euroopassa ympäristöongelmat joko ratkaisee EU tai niitä ei ratkaise mikään tai kukaan. Se auttaa myös suomalaista veronmaksajaa ymmärtämään, miksi hänen kannattaa investoida Venäjän ympäristöohjelmaan pikemminkin kuin Suomen omaan - edellyttäen, että Venäjän vapaamatkustajaongelma on pidettävissä edes jotenkin aisoissa.

Kenenkään ei pitäisi yrittää sanoa lopullista sanaa siitä, mikä on ollut suuri oivallus. Taloustieteen puolella on silti vaikeata välttää johtopäätöstä siitä, että oivallus informaation epäsymmetrisyyden merkityksestä ja sen heijastumisesta negatiivisessa valikoitumisessa ja moraalisisessa uhkapelissä on yksi käännekohta. Sen myötä myös talouspolitiikan teoria on menossa uusiksi, mikä jo näkyy second-best teoriassa ja optimiveroteoriassa.

Lamokokemus on meille myös opettanut, että perinteinen pankkiteoria menee uusiksi. Kysymys on siitä, millä tavalla pankit entistä paremmin vastaavat tehtävästään informaation tuottajina ja yritysten valvojina, monitorioijina. Meillä on myös paljon opittavaa rahoitusmarkkinailmiöistä ja meillä on paljon opetettavaa muulle yhteiskunnalle siitä, miten sosiaaliturvaa ei saa rakentaa. Myös makrotalousteoriat menevät uusiksi. On mahdotonta ennustaa, saammeko keynesiläisyyden uudessa käärepaperissa. Amerikkalaisen Joseph Stiglitzin, epäsymmetrisen informaation ja riskiteorian uranuurtajan avaukset tähän suuntaan ovat jo oireellisia.

Suomen lamokokemus on myös osoittanut, että talousteorian ja poliittisia järjestelmiä kos-

kevan teorian yhdistämisen aika tullut. Ei voinut Suomi yhteistoimintaratkaisua laman kärsimysten tasaisemmaksi jakamiseksi. Ei otettu ajoissa esimerkkiä Tanskasta. Ei valittu Pareto-optimaalista tietä. Valittiin tuskien taito, Nash-tasapainon tie, käyttäkseni viime vuonna Nobel-palkitun peliteoreetikon nimellä tunnettua itsekkäiden pelaajien tasapainoon viittaavaa käsitettä. Lamakokemus kertoo myös, että perinteinen kysynnänsäätelystä lähtevä politiikka ei ole mahdollinen tilantessa, jossa julkinen sektori on palvelustensa ylituottaja. Onko jo aika tunnustaa, että huolineen valtion menotaloudesta insinööri Iiro Viinanen oli kaiken aikaa oikeassa?

Maan keskustelluin aihe, hyvinvointiyhteiskunnan suomalainen versio, joka on johtanut köyhyys- ja kannustinloukkuihin, ei onneksi ole ollut taloustietelijöiden luomus. Eivät olleet taloustietelijät mukana, kun pankit tekivät virheellisiksi osoittautuneet luottopäätöksensä. Taloustieteilijät eivät olleet hylkäämässä Sor-san sopimusehdotusta 1991.

Taloustietelijöinä meillä ei silti välttämättä ole parempaa viisasten kiveä kuin on muillakaan sivistyneillä ihmisillä. Tutkimme tunte-

matonta, joka tuntemattomaksi kenties jää. Ero tavalliseen sivistyneeseen on siinä, että jos olemme harhaantuneet, olemme harhaantuneet korkeammilla arvosanoilla ja tieteellisen tarkasti.

Taloustiede on seikkailu, joka on täynnä elämää. Ja se maistuu eläältä. Pettymyksineen, kun ei ole onnistunut ratkaisemana ongelmaa tai kun artikkeli on tullut hylätyksi mutta myös suurine täyttymyksineen, jatkuvine innovaatioineen, joihin sisältyy iloa uuden oivaltamisesta, oppimisesta, luovuudesta. Se on tutkijoiden kilpailua ja yhteistyötä ei piirisarjan tasolla vaan mestaruussarjatasolla kilpailussa, jossa ovat mukana sadat muut tutkijat ympäri maailmaa. Voitto ei voi johtaa samanlaiseen kansalliseen hurmukseen kuin kiekkokulta ehkä siitä syystä, että kilpailijana ei ole Ruotsi vaan koko muu tiedeyhteisö.

Taloustiede on seikkailu, joka ei koskaan voi olla ohitse. Taloustietelijälle mikään analyysi ei näytä mahdottomalta eikä mikään aihe ole pyhä - eettisten kannanottojen vuoro on vasta, kun ongelma on oikein ymmärretty.

Tarvitaanko taloustiedettä. En minä vaan tiedä.